

Szombathelyiné Nyitrai Ágnes

A népmese az általános iskolák alsó tagozatának tananyagában

Évek óta foglalkozom a mesének a gyermek fejlődésében betöltött szerepe vizsgálatával, PhD kutatásom alapkérdése: milyen szerepet tölt, tölthet be a mese az eredményes iskolakezdésben?

A kérdés megválaszolásához nagyon fontos részkutatás annak feltárása, hogyan jelenik meg a mese napjaink óvodai és iskolai nevelési gyakorlatában. A gyermekkorok két tündérvilága van: a cselekvés síkján a játék, és a képzelet síkján a mese. Mindkettőnek azonos a funkciója: az én pszichés szükségleteinek kielégítése a valóság transzformálása által, vagyis a gyermek mind a játék, mind a mesehallgatás és -olvasás során azt építi be személyiségébe a világból, amire a lelki harmónia megteremtéséhez szüksége van. A mese „örömet, gyönyörűséget jelent, és választ a ki nem mondott gondolatokra. Feleletet arra, ami éppen nyugtalanítja, de nem tud beszélni róla. Eligazítást a világban, a világ rendjében, rendtelenségében”¹

A mesék a valóságról, a mindennapi élet történéseiről, viszontagságairól, problémáiról, az emberi kapcsolatokról szólnak, olyan tapasztalatokat közvetítve, amelyeknek megszerzésére más élethelyzetekben nem lenne lehetőség. A mese varázsa, a meséből áradó optimista életfilozófia pedig erőt ad az embernek a mindennapok küzdelmeiben, vagyis a mesékben a valóság tükröződik, a valóság megélése pedig a mesék segítségével könnyebbé válik. „A mesék élni segítenek”.² Az óvodás gyermekek számára a mese kizárólagosan élményforrás, az iskolások számára pedig már tananyag is, sőt talán elsősorban az (sajnos).

Hogyan jelenik meg a mese az alsó tagozatos tananyagban? A kérdésre három fő szempont mentén kerestem a választ:

1. Milyen mesék jelennek meg az egyes olvasókönyvekben?
2. Milyen feladatok segítségével dolgozzák fel a meséket?
3. Milyen módszertani útmutatást kapnak a tanítók?

A kérdések megválaszolásához a leggyakrabban használt olvasókönyveket és munkafüzeteket elemeztem. A TÁRKI felmérése és a különböző tankönyvhasználatokkal kapcsolatos statisztikák egybehangzó adatai alapján az Apáczai Kiadó, a Nemzeti Tankönyvkiadó és a Mozaik Kiadó könyveinek összesített gyakorisága több mint 90% az alsó tagozatos oktatásban.³ Mivel ezek a könyvek, munkafüzetek lényeges átdolgozás nélkül, hosszú évek óta vannak forgalomban, első használóikat már hallgatóink soraiban üdvözölhetjük.

A téma komplexitása és a hely szűke miatt a jelenlegi írásban csak az 1. osztályos tankönyvek és munkafüzetek néhány jellemzőjének bemutatására vállalkozhatom.

Az irodalmi szemelvények, ezen belül a mesék aránya

Az egyes könyvekben az irodalmi szemelvények száma magas: 100–150 művel ismerkedhetnek meg a gyermekek egy tanév második félévében. Ez akkor is magas szám, ha a tanítónak bizonyos határokon belül választási lehetősége van, nem minden szemelvényt kell feldolgoznia. A mesék aránya viszont igen alacsony (csak az egyik könyvben éri el a 30%-ot). A mesékkal némi rokonságot mutató elbeszélések, történetek jórészt gyermekhősökről is szólnak ugyan, de gyakran hiányoznak a mesét jellemző értékek. A történetek meglehetősen egyedi élethelyzetet és élményt dolgoznak fel, esetenként nehéz azonosulni a bennük leírtakkal. Néhányuk silányra sikeredett tanmese.

A mesék kiválasztásának szempontjai nem állapíthatók meg.

Az egyes könyvekben található mesék között igen nagy az átfedés, kb. 100–110 mesét tartalmaz az a mesekincs, amiből a tankönyvek merítenek. Az utóbbi néhány évtizedben (a hatvanas évektől) számtalan igényes meseválogatás jelent meg, pl.: *Hetvenhét magyar népmese*, *Icinke-picinke*, *Első meséskönyvem*, *Második meséskönyvem*, *Harmadik meséskönyvem*, *Kisgyermek nagy mesekönyve*, *Minden napra egy mese*, *Nagy írónk mesegyűjteményei* stb. A hihetetlenül gazdag mesekincs sajnálatos módon nem jelenik meg az 1. osztály anyagában.

Jó néhány mesével a gyermekek már óvodás korukban is találkoztak. Ez nem baj, sőt a ráismerés öröme, a hallott mese olvasni tudása, a későbbi életszakaszban már más, megváltozott üzenete nagyon fontos többletet adhat.

Milyen mesék szerepelnek a könyvekben?

Egy nemzet mesekincsében tükröződnek a nemzeti sajátosságok, a nép értékrendje, történelme, érzelm- és gondolatvilága. Egy adott kultúrában a közös tapasztalatok közös történetek, történetvázak formájában öltönek testet. A narratívumok kulturális közvetítők. A világot kategóriákban, koncepciókban, értékekben, sztereotípiákban mutatják be. Megfelelő értelmezési keretet nyújtanak mind a pszichikus folyamatok vizsgálatához, mind e folyamat társas összefüggéseinek megértéséhez. Az elbeszélő funkciónak mind a személyes (azonos vagyok önmagammal) mind a szociális (azonos vagyok egy csoporttal) identitás konstrukciójában és fenntartásában nagy szerepe van.

Fentiekből következik, hogy a gyerekek elsősorban nemzetük népmeséit értik meg leginkább, legkevésbé érthető számukra a más nemzetiségű szerző által írt mese. A két végpont között helyezkednek el a saját nemzethez tartozó meseírók alkotásai és a más nemzetek népmeséi. Ehhez képest az olvasókönyvek kínálatában a következőket találjuk: ezt a sorrendet egyetlenegy könyv követi, itt a magyar népmesék aránya több mint 50%.

Egy másik tankönyvcsaládban a gyerekek számára legnehezebben érthető típus, a nem magyar szerző által írt műmese a legnagyobb gyakoriságú. Az elemzettek között szereplő harmadik tankönyv családban pedig a műmesék aránya duplája a népmesék arányának.

A megértés segítése

Az irodalmi művek megértésének segítése az élmény kialakulásának mechanizmusát tekintve kifejezetten ellenjavalt. Ugyanakkor a mese tananyagként való megjelenése bizonyos esetekben magával hozza a törekvést a megértés segítésére. Erre mindhárom tankönyvcsaládban többféle megoldást találunk.

Az egyik mód az átdolgozás, ami egyrészt etikai szempontból erősen kifogásolható, másrészt mivel mindig tartalmi, nyelvi egyszerűsítést és terjedelembeli rövidítést jelent, felveti a választás újragondolásának szükségességét.

A másik mód bizonyos szavak megmagyarázása: ezekben az esetekben általában nem fedezhető fel, hogy miért éppen azokat a szavakat szükséges értelmezni, a szómagyarázat pedig logikailag gyakran hibás.

A harmadik mód: némelyik mese alatt diszkréten, mindenféle utalás nélkül közmondások, szólások, idézetek olvashatók, olyanok természetesen, amelyek a mese mondanivalóját fogalmazzák meg direkt módon, azt tudatosítják, hangsúlyozzák. Nagy a veszélye, hogy ezzel gyenge tanmesévé silányítják a mesét.

Az illusztrációk külön csoportot alkotnak ebben a vonatkozásban, erre a jelen írás szabta keretek miatt nem térek ki.

Az egyes mesékhez kapcsolódó feladatok a tankönyvekben és munkafüzetekben

A feladatokat három nagy csoportba tudtam sorolni:

1. az olvasás gyakorlásához kapcsolódó feladatok
2. a szövegfeldolgozáshoz kapcsolódó feladatok
3. egyéb feladatok (elsősorban nyelvi játékok)

Az egyes mesékhez kapcsolódó feladatok száma igen magas, főleg a szövegfeldolgozáshoz kapcsolódó (ez az összes feladat minimum 2/3-a). Az olvasást gyakoroltató (főleg a változatos, élményt nyújtó gyakorlást segítő) feladatok aránya ahhoz képest, hogy az olvasástanulás időszakáról van szó, meglepően alacsony. A feladatok megoldása hangsúlyozottan az önálló munkára és a frontális osztálymunkára épít, a kooperatív tanulás nem kap szerepet.

Az egyes mesékhez kapcsolódó feladatok a megoldás módja szerint

Legnagyobb arányban a verbalításra épülő feladatmegoldások vannak jelen (minimum 76%, egyes esetekben 90% fölötti gyakoriság), ezek között is a műfaji sajátosságokhoz képest magas az ún. jelöléses megoldásokat váró feladatok aránya. Ezek tulajdonképpen feleletválasztásos feladatok, vannak köztük olyanok, amelyek a mese szövegéből kérik a válasz kikeresését, (ezek a jobbak), és vannak olyanok, amelyek felsorolásból kérik a választást. Ezt a feladattípust azért érzem problémásnak, mert nem ad módot a saját vélemények, érzések, gondolatok megfogalmazására.

A dramatizáláshoz, a cselekedtetéshez kapcsolódó és a rajzolással, színezéssel megoldható feladatok aránya elszomorítóan csekély: külön-külön 4–5%).

A feladatok tartalmi elemzése megerősíti ezeket az adatokat: az olvasottakkal kapcsolatosan jelentkező vélemények elmondását, leírását is kérő feladatok aránya ritkán haladja meg a 10%-ot.

Záró gondolatok

Fontosnak tartom kiemelni, hogy a könyvekben szereplő lehetőségek, és a tanítási órákon történtek közé nem lehet egyenlőségjelet tenni: a tanítók kreativitásán, módszertani kultúráján igen sok múlik, ők sokat tudnak javítani a könyvek által kínált alaplehetőségeken.

Miközben az utóbbi évtizedben a különböző tudományágak körében folyó mesekutatásokban igen sok, a gyakorlat számára is fontos eredmény született, a gyakorlat ezeket nem igazán hasznosítja.

Mindenképpen szükséges az egyes tankönyvek által kínált meseválaszték bővítése, főleg a magyar népmesék arányának növelésével.

A mesék nagy szerepet játszanak valamennyi kompetencia (személyes, szociális és kognitív kompetenciák) fejlődésében, de csak akkor, ha érzelmileg megérintik a gyermeket.

Az iskolai irodalmi nevelésben is nagy szerepet kell kapnia az érzelmek átélésének, a gondolatok, vélemények kifejezésének és a meseválasztás lehetőségének. Csak így remélhetjük azt, hogy a mesék betöltik fontos szerepüket a gyermekek életében, fejlődésében.

Jegyzetek:

1. Tarbay Ede: Gyermekirodalomra vezérlő kalauz. A gyermek- és ifjúsági irodalom történetének iránytűje. Budapest: Szent István Társulat az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, 1999. 12. p.
2. Boldizsár Ildikó: Mesepoétika. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2004.
3. Educatio. Kilencedik évfolyam harmadik szám. 2000 ősz

(Az előadás elhangzott a Benedek Elek Mesekonferencián, az Apor Vilmos Katolikus Főiskolán, Vácott, 2007. április 23-án)